

О. М. Рубанець

доктор філософських наук

**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОГНІТИВНИХ ІДЕЙ
НА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК НАУКИ**

У статті розглядається перехід досліджень когнітивного в науці з рівня дослідження об'єктів на методологічний рівень та обґрунтовується необхідність доведення методологічного рівня до рівня всезагальності та формування когнітивної філософії. Показано, що сучасні філософські концептуалістики когнітивного працюють у предметних і проблемних областях сучасної науки і практики.

Ключові слова: когнітивне, когнітивна філософія, когнітивістика, методологічна рефлексія когнітивних наук.

Розростання та ускладнення когнітивного сегменту науки, зумовленого формуванням ієрархії рівнів дослідження когнітивних явищ, актуалізує виокремлення та доведення змісту когнітивного філософської всезагальності. Сучасні дослідження на рівні когнітивних наук, когнітивних досліджень і практичних застосувань, що зараз постійно розширюються, когнітивних ідей у сфері освіти, робототехніки, штучного інтелекту; знаходження нових форм екстраполяції когнітивних ідей на нові області наукового знання – все це свідчить про світоглядну та методологічну ефективність філософських ідей, пов'язаних із розвитком когнітивної науки.

Когнітивні ідеї стають могутнім джерелом розвитку сучасної науки. На перших етапах зародження когнітивних ідей їх впровадження в науковій практиці сприяло самооновленню науки – становленню нових предметних областей, які інтегрували дослідження особливостей інтелектуальної діяльності у сфері обробки інформації, розвитку комп'ютерів і програмного забезпечення.

Комп'ютерна метафора стала концептом, що інтегрує особливості дій комп'ютера і мислення. Функціональна теорія свідомості відкрила новий погляд на свідомість з точки зору функціональної єдності, процесів та детермінованих станів, що дало можливість розробляти процеси й детерміновані етапи, задіюючи інші речовини. Розвиток коннекціонізму поширив новий мережевий підхід до процесів, подібних мисленню, пізнанню та свідомості, з функціональної точки зору та обробки інформації.

Концептуалізація ідей укоріненого інтелекту – *The Embodied Mind* – відкрила, з одного боку, перспективу розвитку еволюційних підходів до вивчення когнітивних процесів, а з іншого – ввела тілесний та антропологічний виміри, розкриваючи когнітивне як фактор самомодифікації особливого виду систем. Дослідження еволюції когнітивних здатностей сприяло дослідженню взаємозв'язку когнітивної еволюції та нейроеволюції. Водночас була поставлена проблема визначення ролі соціальних факторів у когнітивній еволюції людини. Визнано визначальну роль людини "змінювати свій оточуючий світ і тим самим створювати нові фактори природного відбору та біологічної (когнітивної) еволюції" [1 с. 37].

Однак соціальні фактори розглядаються не тільки у вигляді соціального фільтру, який відіграє роль соціальної селекції когнітивної еволюції. Когнітивна антропологія та соціологія розширили дослідження когнітивного як фактору системної самомодифікації. Поряд із виокремленням особливого виду систем, насамперед біологічних у дослідженнях У. Матурані та Ф. Варели, в когнітивній антропології та соціології були введені в розгляд соціальні та антропологічні системні трансформації. Формування нового типу самодетермінації системи – аутопоезису (Н. Луман) і розкриття когнітивного як

фактора соціальної системи (С. Московічі) значно розширили майданчик когнітивної проблематики, поширивши її на соціальні процеси та антропологічні явища.

Дослідження ролі соціальних репрезентацій, їх структури, функцій та змісту розкрило значення інформаційного складника та когнітивних репрезентацій. Когнітивні репрезентації, розглянуті в контексті соціуму, виявили свій зв'язок із соціальними механізмами обробки інформації. Представлення суб'єкта, що передують обробці нової інформації, виявляють свою соціальну природу та зв'язок із соціальними представленнями. Вони стають висхідними для оцінки нової інформації. На їх основі суб'єкт намагається "встановити еквівалентність між інформацією, що надходить, і деяким елементом представлення, який увійшов до складу знань здорового глузду" [5, 562-563].

На рівні об'єктних досліджень виникнення та розвиток когнітивних ідей, пов'язаних із новим розумінням пізнання, мислення, свідомості, обробка інформації сприяла становленню нових численних предметних областей дослідження. Нині цей масив когнітивних досліджень значно розширився. Вплив когнітивних ідей на науку на рівні створення нових формоутворень знання сприяв формуванню нових теорій (функціональна теорія свідомості (Д. Серл) та становленню нових наук. Серед останніх насамперед – це когнітивна психологія та когнітивна лінгвістика, когнітивна антропологія тощо.

Вплив когнітивних ідей на самооновлення окремих наук відкрив нову – методологічну фазу розвитку когнітивної проблематики в науці. Методологічна фаза розпочалася зі створення нових методологічних складників та перетворення їх на вирішальний фактор самооновлення окремої науки. Так, виникнення когнітивної парадигми, що прийшла на зміну парадигмі біхевіоризму, не тільки якісно трансформувало об'єктний рівень – ввело нове розуміння об'єкту та предмету психологічних досліджень, а й стало фактором якісної трансформації окремої науки як системи знання. Формування когнітивної психології стало чинником становлення нової науки.

Методологічна фаза впливу когнітивних ідей на самооновлення окремої науки сприяла новому шляху оновлення окремої науки шляхом розвитку методологічної рефлексії. Розвиток окремої науки шляхом формування нових парадигм сприяв формуванню нового образу науки, образу, в якому психологія, залишаючись наукою, що досліджує психологічну реальність та психологічні процеси, набуває численних нових образів – розуміючої психології, когнітивної психології тощо.

Розвиток методологічної фази, її перехід з рівня формоутворення на рівень формування нових предметних і проблемних областей, нових наук і теорій сьогодні вийшов на рівень практичних застосувань. Етапи

становлення рівня практичних застосувань когнітивних ідей пройшли від впровадження когнітивних ідей у когнітивні технології до становлення сфер практичного застосування когнітивних наук. Однією з таких сфер практичного застосування когнітивних наук стає нейролінгвістичне програмування.

Становлення нових сфер практичного застосування когнітивних ідей сприяє водночас теоретичному й методологічному розвитку. Поява нової сфери практичного застосування когнітивних ідей до розгляду текстів сприяє формуванню нових напрямів у науці. Одним із таких напрямів є когнітивні технології обробки текстів, які стають яскравим виразом міждисциплінарності та полідисциплінарності. Когнітивні технології обробки текстів інтегрують не тільки науково-технічні дослідження, розробки, а й теоретичні дослідження мислення, способів виразу мислення та вербального виразу емоцій і почуттів у текстах.

Покладене в основу практичне застосування когнітивних ідей до розгляду текстів стає фактором виникнення якісно нових формоутворень у науці. На зміну традиційній формі формоутворення – створенню нової системи знання у вигляді насамперед нової теорії, йдеться про створення нових концептуальних областей, пов'язаних із дослідженням текстів. Одним із таких проявів нетрадиційного формоутворення є поява когнітивного аналізу в семантиці. Інтеграція нового методологічного підходу когнітивного аналізу – з концептуалізацією нових когнітивних ідей – насамперед нової ідеї тексту, предмету, аналізу тощо сприяла виникненню нової знаннєвої області в науці, що успішно розвивається.

Досягнення методологічного статусу когнітивних ідей відбулося в декілька етапів:

- встановлення методологічного статусу поняття когнітивного;
- формування когнітивних парадигм та інших методологічних зразків, що сприяють самооновленню окремих наук і появи нових наук (когнітивної лінгвістики та ін.);
- формування методологічної самосвідомості окремих наук як фактору їх трансформації (на прикладі виникнення когнітивної психології на основі введення когнітивної парадигми);
- розвитку методологічних застосувань когнітивних ідей у вигляді реалізації методологічної функції когнітивних наук. Так формується сфера практичного застосування когнітивних наук. Та, насамперед, у вигляді впливу нової – когнітивної філософії на розвиток науки та її методологічної свідомості.

Реалізація методологічних застосувань когнітивних ідей сприяє появі когнітивістики як сфери практичних застосувань когнітивних технологій. Ця сфера практичних застосувань когнітивних технологій проходить фази інституціалізації та методологізації. Одночасне проведення інституціалізації та методологізації сфери практичних застосувань когнітивних технологій актуалізує нові методологічні дослідження когнітивних ідей, які інституціалізовані по сферах їх застосувань – в освіті, охороні здоров'я, управління тощо.

Водночас з інституціалізацією відбувається й методологізація. Формування когнітивного підходу до освіти сприяє появі нового типу екстраполяції когнітивних ідей. Особливостями цього типу є переведення впливу когнітивних ідей із зони їх впливу на окремі області в науці в нові інституційні практики впливу когнітивних ідей на окремі сфери суспільного життя. Разом із тим це супроводжується становленням нових сфер концептуалістики. Однією з найважливіших сфер концептуалістики стає когнітивістика. Когнітивістика спря-

мована на розробку нових когнітивних технологій та створює нові механізми застосування когнітивних ідей.

Нині відбувається "прояснення методологічного статусу когнітивістики" [2, с. 150]. Дослідники знаходять у ній риси наукової та культурної парадигми, загальної теми чи теоретичної схеми. Вихід на рівень розгляду когнітивістики як парадигми чітко пов'язується з її методологічним статусом. "Ще за однією ознакою ми можемо відзначити в когнітивістиці риси науково-дослідницької програми... Є ще одна ознака, за якою ми можемо прослідкувати становлення когнітивістики як науково-дослідницької програми. Як уже зазначалося, це пов'язано з тим, що висхідні положення абстрактної базисної теорії, які лежать в основі концепції науково-дослідницьких програм, формуються у вигляді принципів. При цьому можливі декілька варіантів: теорія може ще не скластися, а принцип може виступити організуючим началом" [2, с. 171].

На наш погляд, продуктивним є підхід, пов'язаний з розвитком методологічної рефлексії. Екстраполяція когнітивних ідей в науці сприяє появі нових теорій та наук, формуванню нових міждисциплінарних напрямів. Екстраполяція когнітивних ідей за межі науки сприяє формуванню нових концептуалістик і розвитку нових інституціоналізованих сфер застосування когнітивних технологій. Поширення когнітивних ідей сприяє самооновленню окремих наук, науки в цілому та розвитку нових ефективних способів практичних застосувань когнітивних ідей в інституціоналізованих проявах. Це сприяє розвитку концептуалістики, методологічної рефлексії та оновленню її формоутворюючої методологічної функції.

Нині когнітивні ідеї розвиваються та функціонують на об'єктному рівні – становлення нових предметних і проблемних областей;

На рівні епістемних перетворень – трансформації окремих наук.

На рівні епістемних перетворень когнітивні ідеї сприяють появі та розвитку нових міждисциплінарних напрямів. Виникають нові прояви епістемних трансформацій внаслідок реалізації когнітивних ідей. Численні з них сприяють переходу когнітивних досліджень на методологічний рівень – формування та розвитку нових когнітивних парадигм, становлення нових когнітивних підходів як в самій науці, так і в окремих інституціональних проявах. Когнітивні ідеї в різних методологічних та технологічних проявах їх застосувань стають важливою новою формою інтеграції науки та практики. Це передбачає вплив когнітивних ідей та методологічних досягнень сучасної науки на розвиток системних трансформацій окремих наук та науки в цілому і водночас появу та розвиток нових концептуалістик, пов'язаних з інтеграцією когнітивних ідей у практичні сфери. Двосторонній рух когнітивних ідей – від науки до практики і від практики до науки створює нові прояви епістемного розвитку концептуалізації, методологізації, інституціалізації когнітивних ідей.

Найвищим рівнем розвитку когнітивних ідей у науці є рівень всезагальності. Когнітивна філософія нині формується як методологічна основа дослідження різних сфер і процесів та як когнітивна філософія пізнання і науки. Це насамперед концептуалізація всезагальних проявів когнітивного, що об'єднує пізнавальні функції людського інтелекту та обробку інформації в когнітивних процесах у технічних системах (еволюція яких пройшла шлях від моделювання функцій інтелекту в комп'ютері та відтворенні їх в експертних системах до сучасних складних когнітивних систем, які забезпечують свою цілісність, виконуючи пізнавальні функції).

Когнітивне в лінгвістичних процесах пов'язується з відтворенням ментальних структур у текстах і когнітивними технологіями обробки текстів. З цим пов'язане також дослідження мовних структур та їх зв'язку з перцептивними та ментальними образами. Дослідження ментальних і перцептивних процесів, пов'язаних з лінгвістичною областю взаємодій, виводить на нове бачення комунікації.

Когнітивне в біхевіоральних процесах пов'язується з дослідженням індивідуальної та групової когніції.

Когнітивне у знанневих процесах пов'язується з мережевими середовищами та взаємодіями штучних і природних когнітивних суб'єктів.

Когнітивне в психологічних процесах пов'язується з дослідженням когнітивного сприйняття, внутрішніх та зовнішніх репрезентацій, когнітивних механізмів контролю та ін.

Когнітивне в соціальних процесах зумовлене інтегруванням ритуалів у когнітивних структурах, концептуальними теоретичними механізмами соціальних репрезентацій, особливостей формування образу соціальної реальності тощо.

Когнітивна філософія пізнання включає в себе еволюційний підхід до формування когнітивних пізнавальних здатностей. Це передбачає реалізацію різних підходів:

- натуралізм, у якому еволюційний зв'язок пізнавальних здатностей із середовищем реалізується в якості біологічного адаптаційного механізму;
- підхід, що поєднує генетичні основи обробки когнітивної інформації з соціальними процесами, у яких відбувається обробка інформації;
- підхід, що розкриває когнітивне як функцію соціальної системи.

Когнітивне у пізнанні приводить до розробки когнітивного складника психологічних досліджень (суб'єктивних когнітивних карт, когнітивних схем та ін.)

Когнітивне у пізнанні змінює розуміння інформаційного зв'язку людини з дійсністю, змінюючи погляд на природу сприйняття – як "врізки" у середовище та виокремлюючи значення когнітивних складових у сприйнятті – розпізнавання образу, ідентифікації об'єкта, його номінації та концептуалізації. Змінюється розгляд людини у її відношенні до дійсності, розкриття її як "мезокозму" [Фоллмер] та визнання її когнітивної самотності [О. Князева].

Дослідження когнітивного у пізнанні – ментальних репрезентацій, перцептивних процесів, пам'яті в когнітивній філософії, що виникає, стає могутнім поштовхом моделювання когнітивних функцій у різних системах і середовищах. Технічні й соціальні системи та середовища все більш насичуються функціональними можливостями, притаманними людині. Разом з тим відбувається і зворотній вплив моделювання когнітивних функцій в об'єктах, що існують поза людиною, на людину, її відношення до світу й пізнавальні здатності. Виникає явище редукції притаманних людині функцій до інформаційних процесів, а самої людини – до самостійного комп'ютера.

Інформаційний підхід як методологічна основа когнітивної філософії залишає за межами когнітивних процесів процеси смислотворення, пов'язані з духовними функціями та відношенням до цінностей.

Нині формування когнітивної філософії як методологічної основи поширюється з когнітивних досліджень у певних науках (технічних, соціальних, психологічних тощо) на формування середовищ, у яких взаємодіють людина, технічні засоби й системи та здійснюються соціальні процеси.

Онтологізм як основа сучасної когнітивної філософії виявляє незнищені основи, які пов'язують функціонування соціальних і технічних систем із життєдіяльністю людини.

Сучасна когнітивна філософія виявляє нові форми взаємозв'язку технічних і соціальних систем, які здійснюються через поглиблення технічних реалізацій когнітивних функцій. Вихід когнітивної філософії у сферу управління пов'язаний з формуванням когнітивного та рефлексивного підходу в управлінні, розвитком управління знаннями та з формуванням нових соціально-філософських концепцій когнітивної економіки, когнітивного капіталізму тощо.

Поступ когнітивної філософії визначає поступ не тільки у розвитку технічних систем, наділення яких когнітивними функціями приводить до перевідкриття висхідних феноменів, притаманних лише людині ("Відкриваючи свідомість заново" з точки зору когнітивіста Д. Серла означає зміни в реалізації мислення).

Насамперед поступ когнітивної філософії – це реалізація прагматичної функції філософії у створенні образу майбутнього суспільства та цивілізації.

Осягнення сучасного стану когнітивних досліджень, які розглядають когнітивне на об'єктному, епістемному (на рівні нових формоутворень у науці) та методологічному свідчать про те, що використання когнітивних ідей у сучасній науці досягло рівня всезагальності. Всезагальність проявляється в нових предметних і проблемних областях і розвивається в умовах сучасної міждисциплінарності та трансдисциплінарності.

В науці нині відбувається перехід від рівня методологічної свідомості – рівня перетворень когнітивних ідей сучасної науки у факти її методологічної самосвідомості, що проявляється у створенні нових парадигм і нових концептуалістик в окремих науках. Перехід від рівня методологічної свідомості до рівня методології актуалізує питання, пов'язані з механізмом розвитку системи наукового знання. Методологічних досліджень окремих наук для розв'язання цих проблем виявляється недостатньо. Осягнення методологічного статусу когнітивістики виявляє значення доробок, отриманих у сфері філософії науки, для розкриття механізмів впливу когнітивних ідей на сучасний науковий розвиток і сфери практичного застосування когнітивних наук. Уведення в розгляд когнітивної філософії створює новий майданчик для розробки впливу когнітивних ідей на сучасну науку та практику. Особливість цього філософського майданчика полягає в неможливості редукції сучасної когнітивної проблематики науки до якоїсь конкретної філософської проблеми, поставленої в межах якогось напрямку чи певної спеціальної науки. Так, виходячи із всезагальності предметних і проблемних областей, у яких реалізуються когнітивні ідеї, неможливо здійснити редукцію когнітивної проблеми до якоїсь однієї конкретної проблеми – співвідношення тіла і розуму, ментального та фізичного, нейронного і ментального, ментальних репрезентацій, соціальних репрезентацій тощо. Неможливість редукції вже відзначається на рівні конкретних напрямів, насамперед когнітивізму. Так, Д. Серл відзначає неможливість редукції до співвідношення ментального і фізичного [3, с. 29]. Неможливість розгляду проблеми когнітивного в межах співвідношення тіла та розуму відзначають інші відомі дослідники [6, с. 53]. Проблема редукціонізму на різних етапах розвитку когнітивної науки постає як проблема неможливості редукції. Так, Серл свідчить про нередукованість свідомості [3, с. 121], виявляє та досліджує неможливість різних форм редукціонізму (онтологічної редукції, ре-

дукції до певних властивостей, теоретичної та логічної редукції) [3, с. 117].

Когнітивна філософія стає філософським майданчиком розробки різних концептуалістик для сучасної когнітивної проблематики при дослідженні багатьох процесів (онтологічних, психологічних, ментальних, лінгвістичних, інформаційних, знаннєвих та ін.). Актуалізація проблем когнітивної філософії виявляє значення когнітивного складника у розвитку методології філософського рівня, системної соціотехнічної проблематики, розвитку еволюційного, інформаційного, мережевого та системного підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Меркулов И. И. Когнитивные способности. – М., 2005. – 182 с.
2. Нестерова Марья. Когнитивистика: истоки, вызовы, перспективы : монография / Марья Нестерова. – Сумы : Университетская книга, 2015. – 334 с.
3. Серл Джон. Открывая сознание заново. Перевод с англ. А. Ф. Грязнова. М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
4. Фолмер Г. Эволюционная теория познания. Врожденные структуры познания в контексте биологии, психологии, лингвистики, философии и теории науки. М.: 1998.
5. Moscovichi S., Hewstone M. De la Science Au Senc Commun / Moscovichi S. (ed.). Psychologie Sociale, P., 1984.
6. Varela F. J., Thomson E.; Rosch E. The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience. – Cambridge, MA: MIT Press, 1993. – 299 p.

Рубанец А. Н.

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ КОГНИТИВНЫХ ИДЕЙ НА СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ НАУКИ

В статье рассматривается переход исследований когнитивного в науке с уровня исследования объектов на методологический уровень и обосновывается необходимость доведения методологического уровня до уровня всеобщности и формирования когнитивной философии. Показано, что современные философские концептуалистики когнитивного работают в предметных и проблемных областях современной науки и практики.

Ключевые слова: когнитивное, когнитивная философия, когнитивистика, методологическая рефлексия когнитивных наук.

Rubanets A.

FEATURES OF INFLUENCE OF COGNITIVE IDEAS TO THE MODERN DEVELOPMENT SCIENCE

The article deals with the transition of cognitive research in science from the level of study of objects to the methodological level and justifies the necessity of bringing the methodological level to the level of universality and the formation of cognitive philosophy. It is shown that modern philosophical conceptualisms of cognitive work in the subject and problem areas of modern science and practice. The influence of cognitive ideas on contemporary science is considered at the level of object and methodological research, the formation of new epistemes, the creation of new paradigms, research programs and principles. The significance of the development of cognitive philosophy as a platform for creating new conceptualizations is substantiated. The significance of cognitive philosophy for the development of the philosophical and methodological level of evolutionary, informational, network, systemic approaches used in cognitive research is revealed.

Key words: cognitive, cognitive philosophy, cognitive science, methodological reflection of cognitive sciences.